

O‘ZBEKISTONDA JAMOATCHILIK NAZORATINING HUQUQIY VA INSTITUTIONAL ASOSLARI

Najimov Farxodjon Biloldinovich

Andjin davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

E- mail: Uzbekistan.andijon1998@gmail.com

Tel 998911702232

Annotatsiya: Ilmiy maqolada jamoatchilik nazoratini tushunchasining kelib chiqishi, jamoatchilik nazorati tushunchasining rivojlanish asoslari, huquqiy asoslarini yaratilish bosqichlari, jamoatchilik nazorati tushunchasi va uning rivojlanishi borasida olimlarning turli xil qarashlari tahlil qilingan. Davlat organlari faoliyatida jamoatchilik nazoratini joriy qilish masalalari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: jamoatchilik nazorati, jamoatchilik kengash, davlat nazorati, xalq hokimiyatchiligi, nazorat faoliyati, demokratiya.

Аннотация: В научной статье анализируется происхождение понятия общественного контроля, основы развития понятия общественного контроля, этапы создания правовых основ, понятие общественного контроля и различные взгляды ученых на его развитие. Научно проанализированы вопросы введения общественного контроля в деятельности государственных органов.

Ключевые слова: общественный контроль, общественный совет, государственный контроль, народная власть, контрольная деятельность, демократия.

Abstract: The scientific article analyzes the origins of public control, the principles of public control development, the stages of creation of legal foundations, principles of public control and various scientific views on its development. Scientifically analyzed issues of introducing public control into the activities of government agencies.

Key words: public control, public council, state control, people's power, control activity, democracy.

Kirish. Jamoatchilik boshqaruv tizimi va nazorat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muammolar doimo jamiyatshunos olimlarning izlanish ob'ekti bo'lib kelgan. Ammo boshqaruv va nazorat faoliyati asosan yuqoridan amalga oshiriladigan davlat nazorati nuqtai nazaridan o'rganilgan. Bugungi kunga kelib nazorat faoliyatini faqat yuqoridan bo'lgan davlat nazorati sifatida emas, balki tizimli xarakterda bo'lgan davlat va jamiyat nazorati sifatida o'rganish boshlandi.

Mustaqillik ilk yillarida sobiq totalitar, ma'muriy-buyruqbozlik, rejali-taqsimot tizimi va unga mos bo'lgan hokimiyat va boshqaruv tizimini tugatish asosida markaziy va oliy davlat hokimiyati organlarining ayrim vakolatlarini mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari - mahallalarga bosqichma-bosqich o'tkazib borish natijasida davlatning jamiyatni boshqarishdagi roli jiddiy ravishda qisqarishi hamda fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki yanada kengayishi, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining o'rnatilishini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarmasdan turib, jamiyatni demokratik yangilash va isloh etish, mamlakatni modernizatsiya qilishni tasavvur etib bo'lmasligini har tomonlama o'rganish eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoldi.

Jamiyat va davlat boshqaruvi tizimini yanada demokratlashtirish va liberallashtirish, mamlakatni modernizatsiya qilish sohasidagi ishlarning samaradorligi ko'p jihatdan “Kuchli davlatdan-kuchli fuqarolik jamiyati sari” konsepsiyasini ro'yobga chiqarishning muhim omili bo'lgan fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish darajasiga bog'liq. Fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki ularning ijtimoiy institutlarga ixtiyoriy xohish-irodasini erkin namoyish etish yo'li bilan konstitutsiya va qonunlar doirasida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M. Mirziyoyev Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida “Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari” degan muhim tamoyilni amalda joriy etish masalalariga to'xtalib, quyidagilarni alohida ta'kidlab: “Bugungi kunda jamoatchilik boshqaruv tizimini takomillashtirish eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda”[1. 56-bet] – degan edi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 7 – fevral 2017 – yilda “2017 -2021 yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi farmonida jamoatchilik boshqaruvi va nazorati mexanizmlarini amalda tadbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy

axborot vositalari rolini kuchaytirish borasida ishlarni yanada takomillashtirish nazarda tutilgani ham ushbu bitiruv malakaviy ishining dolzarbligini tashkil etadi. Jamoatchilik boshqaruvi demokratiya va xalq hokimiyatchiligining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, u davlat organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish orqali fuqarolarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlari muhofazasini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda jamoatchilik tashkilotlari asosiy rol o'ynaydi. Jamoatchilik tashkilotlariga nodavlat – notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, turli kasaba uyushmalari, mahalla va hokazolarni kiritishimiz mumkin. Jamoatchilik boshqaruvi fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari muhofaza etilishini hamda qonun hujjatlari talablariga davlat organlari hamda ularning mansabdor shaxslari tomonidan og'ishmay rioya qilinishini, ular oldida turgan vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Shu bois kuchli fuqarolik jamiyati shakllantirilayotgan yurtimizda jamoatchilik boshqaruv tizimini takomillashtirish, uni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini mustahkamlashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich o'tkazilmoqda. Jamoatchilik nazorati jamoatchilik boshqaruv tizimining asosiy tarkibiy qismi ham hisoblanadi. Hayotimizda nazoratning juda ko'p turlari uchraydi. Bular prokuror nazorati, ma'muriy va moliyaviy nazorat, bojxona, soliq nazorati va hokazo. Jamoatchilik nazoratining boshqa nazorat turlaridan asosiy farqi shundaki, jamoatchilik nazoratining obyekti – davlat organlari faoliyatidir. Jamoatchilik nazorati deganda bu davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hamda nodavlat tashkilotlar faoliyati ustidan fuqarolar, ularning birlashmalari va o'zini-o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyatining boshqa tuzilmalari (institutlari), shuningdek, davlat va nodavlat organlari tarkibida tuzilgan jamoatchilik organlari tomonidan qonun doirasida olib boriladigan nazorat tushuniladi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo ilm-fanida samarali jamoatchilik nazoratini ta'minlash mexanizmlari o'rtasidagi funksional integratsiyalashuvni topish, ularning ijtimoiy-huquqiy me'yorga keltirish borasida bir qator ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, jamoatchilik nazoratini tashkillashtirish mexanizmlari o'rtasidagi deformatsiyalashuv jarayonini oldini olish, davlat idoralari ochiqligini ta'minlashga to'siq bo'lib kelayotgan dezinformatsion axborot xurujiga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokini oshirish, “xalq xabardorligi”, “fuqaroviy nazorat”, “jamoatchilik

institutlari mas’uliyati”, “jamoatchilik fikrini boshqarish” kabi institutsional tizim elementlari samaradorligiga erishish masalalari shular jumlasidandir. Shuningdek, jamiyat taraqqiyoti yo’lida barqaror jamoatchilik nazorati mexanizmini mustahkamlash, uning ijtimoiy-huquqiy “drayveri” hisoblangan jamoatchilik nazorati subyektlari vakolatlarini kengaytirish muammolari o’z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida” Farmoni, 2019 yil 4 oktabrdagi PQ-4473-son “Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlar ustidan jamoatchilik nazorati samaradorligini, shuningdek, fuqarolarning demokratik o’zgartirishlardagi faolligini oshirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida” Qarori va O’zbekiston Respublikasining 2018 yil 12 apreldagi O’RQ-474-son “Jamoatchilik nazorati to’g’risida”gi Qonuni hamda mavzuga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarda “Davlat organlari – xalqqa xizmat qilishning samarali vositasi”, “Bizning bosh maqsadimiz – yurtimizda xalq hokimiyatini nomiga emas, balki amalda joriy qilishdan iborat”, “Qonunning birdan-bir manbai va muallifi tom ma’noda xalq bo’lishi shart” tamoyillari asosida jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik institutlari rolini kuchaytirishga qaratilayotganligi bejiz emas [2. 82-bet]. Chunki, jamoatchilik nazorati samaradorligiga erishmasdan turib demokratik qadriyatlar ustuvor bo’lgan, inson huquq va erkinliklari ta’minlangan fuqarolik jamiyatini qurib bo’lmaydi. Shuning uchun, jamoatchilik nazorati “lokomotivi” bo’lgan subyektlar faoliyatining ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarini, usul va vositalarini yanada kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Jamoatchilik nazorati fenomenini falsafiy muammolarning maxsus yo’nalishiga kiritib, uning ijtimoiy-huquqiy tomonlari o’rtasidagi korrelyatsion aloqadorlikni qiyosiy-tipologik tahlil etish, o’zgaruvchanlik dinamikasini matematik modellashtirish masalalarini ijtimoiyfalsafiy jihatdan ochib beruvchi alohida (aynan muammoning mohiyatiga qaratilgan) tadqiqotlar olib borilmagan bo’lsada, ammo jamoatchilik nazorati tushunchasini tadqiqot obyekti sifatida belgilab, uni iqtisodiy, huquqiy, psixologik, pedagogik, sotsiologik xususiyatlari borasida bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Amerikalik olim Robert

Kuper[3] ilmiy izlanishlarida jamoatchilik nazorati mexanizmining psixologik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratib, uning ta'sirida davlat olib borayotgan siyosiy boshqaruvda qanday o'zgarishlarga erishish mumkinligi ko'rsatilgan. Bundan tashqari, jamoatchilik nazorat texnikasini ishlab chiqish va uning ta'sir usullarini baholash modelini yaratish ustida ham tadqiqotlar olib borgan. Juliet Souza va Robert Nash[4] kabi tadqiqotchilar tomonidan jamoatchilik nazorati fenomenining davlat mulkini saqlashdagi roliga falsafaning xususiylik kategoriyasi asosida yondashuv ilgari surilgan. Shuningdek, James Filippis, Susan Saegert[5] lar taklif etgan konsepsiyada jamoatchilik nazorati mexanizmlari tasniflangan bo'lib, bu tizim samaradorligini ta'minlash uchun uni rivojlantirishda huquqiy mezonlarga alohida urg'u berish zarurligiga to'xtaladi.

Rossiyalik professor O.S.Belokrlova[6] tomonidan jamoatchilik nazorati mexanizmining iqtisodiy-sotsiologik jihatlari o'rtasidagi integratsiyalashuv samaradorligini topish yo'llari ustida tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa, N.L.Peshin[7] mahalliy o'z-o'zini boshqaruv tizimida jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning huquqiy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratib, jamoatchilik nazoratini olib boruvchi subyektlarda huquqiy ongini oshirish orqali davlat organlari faoliyati ustidan kuchli va ta'sirchan ijtimoiy nazoratni o'rnatish mumkinligini ko'rsatadi. R.Arutyunyan[8] davlat boshqaruv tizimida jamoatchilik nazoratining o'rni masalasiga huquqiy fan tarmog'i yo'nalishida kompleks yondashib, davlat organlari tomonidan qabul qilinayotgan qonun va boshqa me'yoriy hujjatlarning amaliyotdagi natijadorligi ustidan o'rnatilgan jamoatchilik nazorati mexanizmlari hamda ularni amalga oshiruvchi institutsional tizim subyektlari vakolatlari borasida ilmiy-nazariy g'oyalar ishlab chiqilgan. O'zbekistonlik olim Ya.Ollamov[9] ilmiy izlanishlarida davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda jamoatchilik nazoratining roli masalasiga sotsiologik jihatdan yondashish ko'proq kuzatiladi. Ushbu tadqiqotchilarning ilmiy xulosalarida davlat organlari faoliyatining ochiqligi va jamoatchilik nazoratini ta'minlashga doir qonunchilikni shakllantirish, fuqarolik sud ishlarini yuritishda jamoatchilik nazoratini ta'minlash vositalari va ularni rivojlantirish masalalari o'rin olgan. Yuqorida keltirib o'tilgan tadqiqot natijalaridan ham ko'rish mumkinki, biz ilgari surayotgan g'oyalar shakl va mazmun jihatidan ham, fan tarmog'i bo'yicha ham yetarlicha ochib berilmagan. Shu bois, ushbu tadqiqotda jamoatchilik nazoratini

ta'minlashning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil etish hamda asoslash ko'zda tutilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Har qanday tushunchaning mazmun-mohiyati va funksional ahamiyatini aniqlash, eng avvalo ularning ilmiy-nazariy asoslariga bog'liq. Shu jumladan “jamoatchilik nazorati” kategoriyasining shakllanish va rivojlanish tarixi, turlari va ta'rifini falsafiy asoslash, jamiyat taraqqiyotining bugungi kundagi ijtimoiy muammolarini aniqlash hamda bartaraf etish rolini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlarda jamoatchilik nazorati institutiga nisbatan turli ta'riflar berib kelinmoqda. Xususan, bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borgan rus olimlaridan A.V.Sokolov o'zining “Hokimiyat va boshqaruv faoliyati to'g'risida ma'lumot berish mexanizmlari va tamoyillari” nomli maqolasida jamoatchilik nazorati xususida munosabat bildirib, davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishni – demokratiyaning asosiy belgisi sifatida qaraydi. Angliyalik olim Christopher Hood tomonidan taqdim etilgan nazariya bo'yicha jamoatchilik nazorati – turli guruhlarini bir-biriga uyg'unlashtiradigan, tartibga soluvchi yoki nazorat shaklini olib buruvchi jamoa tizimi deb hisoblaydi. O'zbekistonlik olimlardan B.I.Ismoilovning fikricha, jamoatchilik nazorati deganda, fuqarolik jamiyati institutlarining O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning birlashmalari, davlat hokimiyati organlari va boshqaruvi ustidan nazorati tushuniladi. Yuqorida keltirib o'tilgan fikr mulohazalar tahlili jarayonida ushbu fenomenga nisbatan bizda quyidagi ta'rif yuzaga keldi: “Jamoatchilik nazorati – xalq manfaatlarini ishonchli himoya qiluvchi tizim bo'lib, davlat organlari faoliyati ustidan qonuniy nazorat olib boruvchi, ya'ni “Xalq ko'zguisi” vakolatiga ega bo'lgan jamoatchilik institutlarining umummilliy harakati hisoblanadi”. 2018-yil 12-aprelda “Jamoatchilik nazorati to'g'risida”gi Qonun O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh.Mirziyoyev tomondan imzolandi. Ushbu qonun 21 maddadan iborat bo'lib, qonunning maqsadi davlat organlari va muassasalari faoliyati ustidan samarali jamoatchilik nazoratini tashkil etish va amalga oshirish tizimidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat[10]. Qonunda jamoatchilik nazorati subyekti, obyekt, asosiy prinsiplari, jamoatchilik nazorati shakllari va boshqa masalalar mustahkamlangan. Ushbu Qonun fuqarolarning huquq, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishini, qonun hujjatlari talablariga davlat organlari hamda ularning mansabdor shaxslari tomondan og'ishmay rioya etilishini, ular oldida turgan vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashga

qaratilganligi bilan ham ahamiyatli hioblanadi. Jamoatchilik nazoratini olib boruvchi subyektlar o‘z vakolat doirasida davlat organlarining ochiq hay‘at majlislarida ishtirok etib, jamoatchilik muhokamasini 12 o‘tkazish, jamoatchilik eshituvi, jamoatchilik monitoringi, jamoatchilik ekspertizasi, jamoatchilik fikrini o‘rganish vakolatlari yoritib berilgan. Shuningdek jamoatchilik nazoratini olib borish vakolatiga ega bo‘lgan institutlar hamda subyektlar faoliyatini tartibga solish, ularning huquq va majburiyatlarini belgilab berishga qaratilgan quyidagi qonuniylik, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda ishtirok etishning ixtiyoriyligi, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning ommaviyligi va ochiqligi, jamoatchilik nazorati subyektlarining xolisligi va beg‘arazligi, kabi bir qator prinsiplarga izoh berilgan

Tahlil. Jamoatchilik nazorati ijtimoiy adolatni qaror toptirish uchun shaxs, jamiyat va davlat aloqalarida muvozanat, tenglik, o‘zaro mas’uliyat va javobgarlikka xizmat qiladi. Mazkur institut yurtimizda insonning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlangani, balki davlat organlari faoliyatida ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ta’minlaydi va bunda jamoatchilik nazoratining mavjudligi siyosiy hokimiyatning tom ma’noda xalq qo‘lida bo‘lishining ko‘rsatkichi hisoblanadi. Xususan, Prezidentimiz bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolik jamiyati barpo etishda yuzaga kelgan vaziyatga baho berib dedi: “Bugungi kunda mamlakatimizda jamoatchiligimiz tom ma’noda uyg‘ondi, endi turli lavozimdagi shaxslarning xatti-harakatlariga odamlarimiz bevosita baho berib, o‘z fikrini erkin ifoda etishga o‘rganayotganligini alohida ta’kidlagan”[11]. jamoatchilik nazorati samaradorligini ta’minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining funksional aloqadorlik, baholash va tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish zaruriyatiga oid ilmiy xulosalari, taklif-tavsiyalardan “Yuksalish” umummilliy harakatining biznes vakillarining ehtiyojlari va talablarini o‘rganish uchun ochiq muzokaralar o‘tkazichni yanada yaxshilash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha amaliy dastur loyihasini ishlab chiqishda foydalanilgan (“Yuksalish” umummilliy harakatining 2022-yil 16-iyundagi 03-08-201-son ma’lumotnomasi). Natijada, “Yuksalish” umummilliy harakatining davlat dasturiga kiritilgan chora-tadbirlarning o‘z vaqtida ijro etilishi, ijobiy va salbiy natijalarni o‘rganishi, amalga oshirilgan ishlarning sifatini baholashi, davlat organlari va boshqa mutasaddi tashkilotlar tomonidan taqdim etiladigan axborotlarni

tahlil etish, ma'lumotlarni umumlashtirish, axborot-tahliliy materiallarni tayyorlash va ularni Prezident administratsiyasi va Vazirlar Mahkamasiga taqdim etishda ilmiynazariy manba sifatida xazmat qilgan.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, mamlakatimizda jamoatchilik nazorati samarali tashkil etilishi yuzasidan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotganligini ko'rish mumkin. Jamoatchilik nazoratini olib boruvchi subyektlar o'z vakolat doirasida harakatlanishi uchun, ma'lum funksiyalarga ega bo'lishi shart va zarurdir. Xususan, jamoatchilik nazoratini ta'minlash, ularni amalga oshiruvchi mexanizmlarni joriy etish, ularga berilgan huquqiy maqomga bog'liq bo'lib, bu ularni ijtimoiy faoliyati jarayonida bajarishi kerak bo'lgan funksiyalar bilan belgilanadi. Jamoatchilik nazoratining samaradorligi uning kadrlar bilan ta'minlanishiga, ya'ni jamiyat hayoti uchun zarur turli yo'nalishlar bo'yicha ekspertlarning maqsadli jalb qilinishi bilan bog'liq. Ushbu mutaxassislar davlat boshqaruvining turli sohalarida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish imkoniyatlarida kasbiy bilimlarini o'tkazish, ya'ni ommalashtirish vazifasini hal qilishda asosiy rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Jamoatchilik nazorati institutlari faoliyatini samarali tashkil etish ko'p jihatdan fuqarolik institutlarining mustaqilligi bilan bog'liq ekanligini inobatga olib, nodavlat jamiyat tuzilmalari va birlashmalari, fuqarolik jamiyati institutlariga tashkiliy-huquqiy jihatdan erkinlik berish zarur.

ADABIYOTLAR

1. SH.M.Mirziyoyev. “Erkin va farovon , demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. – T., O'zbekiston. 2016- yil.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: O'zbekiston, 2021.
3. Robert M. Cooper. Techniques of Public Control-An Appraisal of Methods / The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 201, Ownership and Regulation of Public Utilities (Jan., 1939), pp. 1-16 (16 pages).
4. J.Souza, R.Nash. Private benefits of public control: Evidence of political and economic benefits of state ownership/Journal of Corporate Finance. Volume 46, October 2017, –P.232-247.

5. J.Filippis, S.Saegert. Community Control and Development: The Long View: James De Filippis. Routledge, 2007. –401 p.
6. О.С.Белокрылова. Механизмы общественного контроля: направления повышения эффективности // Journal of economic regulation (Вопросы регулирования экономики) Vol.8. № 3. 2017. –С.57-70.
7. Н.Л.Пешин. Публичный контроль в системе местного самоуправления: основания и особенности/ Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2019. Т.23. No 3. –С.311–332.
8. Р.Арутюнян. Общественный контроль в системе органов государственного управления. –М.: Кнорус, 2017. –176 с.
9. Олламов Я. Давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари: ўзаро муносабатларда мурожаатларнинг ўрни, жамоатчилик назоратининг роли ва мурожаатлар билан ишлашни такомиллаштириш муаммолари. –Т.: IJOD-PRESS, 2021. –672 б.
10. О‘zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.04.2018. 03/18/474/1062-son. [https // www. lex.uz](https://www.lex.uz).
11. Мирзиёев Ш.М. Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонидир. uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onunustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019

Research Science and Innovation House